

MARKSİZM VE ANTROPOLOJİ: ELEŞTİRİLERİ VE GÜNCEL BAĞLAMI YENİDEN DÜŞÜNMEK

MARXISM AND ANTHROPOLOGY: RETHINKING THE CRITICS AND CURRENT CONTEXT

Ahmet Kerim Gültekin*

ÖZET

Bu makalede, kültürü, tarihsel ve diyalektik maddeci perspektifiyle ele alan Marksizm ile Antropolojik bilimsel faaliyetin epistemolojik temelleri arasındaki tarihsel ve teorik ilişkiler irdelenmektedir. Makaledeki ana tartışma konusu, 19. yüzyılda Marksizmin insanlığın tarih öncesine ait toplumsal formasyonlarına ve sosyo-ekonomik etkinliklerine dair ihtiyaç duyduğu verileri sunan dönemin Antropolojik faaliyetleri ve argümanları hakkında “post” kuramcılar tarafından öne sürülen eleştirilerin Marksizme çevrilen uçları üzerinedir.

Anahtar Kelimeler: Antropoloji, Sosyal Bilimler, Marksizm, Kültürel Evrim.

ABSTRACT

In this essay, historical and theoretical relations between Marxism and Anthropology (as an active social science about human activity on social sphere) are being analyzed. Mainly the late 19th century is being focused. At this period, Anthropological sciences had gained a major role to explain the early history of mankind. Marxism had also used this argument. The growing importance of Anthropology for Marxist theory is also considered.

Keywords: Anthropology, Social Sciences, Marxism, Cultural Evolution.

Giriş

Sosyal bilimler açısından ele alınabilecek tüm çalışma konularıyla şu veya bu düzeyde ilişkili olan çağdaş Antropoloji, neredeyse yarım asırdır disiplinin gündemindeki soyut kültür tartışmaları bir kenara bırakılırsa, 19. yüzyıldan günümüze somut ekonomik, siyasal, sosyal görüngülere ve insan ilişkilerine temas eden bir disiplindir. Bu açıdan araştırmacıyı da ideolojik duruşunu belirginleştirme baskısı altında tuttuğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca Antropolojiye içkin kabul edilen araştırma teknikleri de (katılımcı gözlem vd.) bilim insanlarını(alanda ve masada) düşünsel ve pratik tavır belirlemeye

*Yrd. Doç. Dr.Tunceli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
/ahmetkerim78@hotmail.com

kuvvetle itmektedir. Antropolojik bilimsel etkinliğin alamet-i farikası uzun süreli yüz yüze etkileşimin, nihayetinde, ilişkisel süreçlere “en objektif” (!) katılım iddialarını dahi tartışmalı kıldığı, bugün bilim insanlarınca yaygınlıkla hemfikir olunan bir olgudur.²⁸

Antropolojinin de Marksist teori gibi, insan toplumsallığının analizinde doğrudan ya da dolaylı olarak ideolojik tarafgirlikle malul olup olmadığı onun tarihsel sürecine bakılarak da tartışılabilir. Bu meyanda Wallerstein (1997), modernizmin şafağında Kıta Avrupası’nda beliren idiyografik ve nomotetik sosyal bilim alanları içerisinde Antropolojinin²⁹ omuzladığı özgül işbölümüne vurgu yapar. Onun, Batı toplumları odaklı yeni sosyal bilim alanları (tarih, iktisat, sosyoloji vd.) dışında, “Batılı-olmayan” dünyaya dair yeniden “bilgi toplama” ve “bilgi üretme” alanı haline dönüşümünü tartışır. Antropoloji, 18. yüzyıldan 20. yüzyıla değgin, tam olarak bu kapsamda uygulamaya konmuştur. Sömürgecilik ve takiben ulus-devletleşme bağlamında, hem Batılı (ve devamlı Kuzey Amerikalı) ileri kapitalist ülkelerin emperyalist yayılmacılığında hem bu devletlerin kendi “ulusal bütünlüklerinin” ve “ulusal-tarihsel haklarının/çıkarlarının” inşası ve savunusunda, Antropoloji, deyim yerindeyse altın çağını yaşamış bir disiplindir. Batılı-olmayan ötekilerin yani “yerlilerin”, “ilkelerin”, “yazısız ve tarihsiz halkların” bilimi olarak Antropoloji, modern Batılının yeni-dünya paradigmasının ortaya çıkışında onun biyolojik ve kültürel varlığının yerini, sınırlarını, içeriğini belirlemiştir. Öte yandan modern dünyaya ait bir tür “iç ötekiler” de söz konusudur. Ulus devletlerin kırlarında, şehirlerin çevresinde kümelenmiş ve “ulus”un tarihsel/kırsal geçmişinin (geleneklerinin) izinlerin sürülebileceği yığınlar olarak “köylülerin” bilimidir Antropoloji. Kırlara, kırsal yaşama, bu dünyanın “bozulmamış” maddi ve manevi kültürel öğelerine bakılarak, ulusal türdeşliğin tarihsel ve toplumsal/kültürel temelleri açığa çıkarılmak istenmiştir.

Batının, Batılı-olmayan dünyayı ve kentli-olmayan Batılıyı araştırma, bilgisini üretme faaliyeti olarak Antropolojinin sosyal bilimlerde kazandığı özgül pozisyon, uzun süreli katılımcı gözlem marifetiyle, insan ilişkilerindeki “mahrem” boyutları açığa çıkarma kabiliyeti açısından da ayrıcalıklıdır. Ek olarak, Antropoloji için merkezi, derinlikli ve çok boyutlu anlamsal veçheleri olan “kültür” kavramının toplumsal yapılar, işlevler, ilişkiler, semboller, imgeler vd. kuramsal eğilimler bağlamında da olsa davranışın analizinde “antropolojik perspektifi”³⁰ ayırt edici kılacak şekilde araştırmaya

²⁸ Antropolojik bilimsel etkinliğin nasıl icra edileceği üzerine farklı kültür kuramlarınca öne sürülen tartışmalar hakkında ilgili tarihsel kuramların öne çıkan isimlerince yapılan değerlendirmeler için mutlaka bkz. Altuntek, 2015.

²⁹ Antropolojik faaliyetin adlandırılması hususu, tarihsel ve mekânsal olarak önemli değişiklikler gösterir. Bu doğrultuda ortaya çıkan ekollerin kalıntıları durumundaki farklı adlandırmalar bugünde dahi kafa karışıklığı üretecek düzeydedir. Konu hakkında bilgilendirici metinler için bkz. Atay, 2000, Gültekin 2013a ve 2013b.

³⁰ Antropolojik perspektifi, üzerinde yoğunlaştığı insan toplumsallığının kültürel görüngüleri hakkında benzerlik ve farklılıkları bütüncül olarak değerlendirebilmek için insanı ve onun kolektif edimlerini biyolojik, toplumsal ve kültürel açıdan inceleyen (ve son dönemde de artan ölçüde

ya da metne katalizör öge olarak işlenmesi de önemli bir özgünlüğüdür. Günümüzde ise çağdaş Antropoloji, geçmişine dönük tüm eleştirilerine karşın, bu iki temel yeteneğini farklılaşan ilgi alanlarına rağmen kullanmakta ve farklılığını esas olarak yine bu bağlamda kazanmaktadır diyebiliriz.³¹

Bu gibi sebeplerle Antropoloji, diğer insan ve toplum bilim çalışmalarından çok daha belirgin bir ideolojik duruş yansıtır.Örneğin Batının, “Batılı-olmayan”la nasıl ekonomik, sosyo-kültürel, dinsel veyahut siyasal ilişkilenebileceği sorusu, ancak onları tanıma (ve devamlı yönlendirme) eylemiyle cevaplanabilir ki bu da coğrafi keşiflerle birlikte adım adım ortaya çıkan izlekte değerlendirilebileceğimiz Antropolojik faaliyetle mümkün olmuştur. Dolayısıyla Antropolojik metnin herhangi bir konudaki önermelerinin tutarlılığı (ve hatta gücü), onun ideolojik duruşunun netliğiyle doğrudan ilintilidir. Sömürgecilik ve ulusal türdeşliğin inşası bağlamında üretilen Antropolojik faaliyetlerin (ve metinlerin)“günahları” bu sebeple hayli kabarıktır.³²

Bu makalede, kültürü tarihsel ve diyalektik maddeci perspektifiyle ele alan Marksizm ile Antropolojik bilimsel faaliyetin epistemolojik temelleri arasındaki tarihsel ve teorik ilişkiler irdelenmektedir. Makaledeki ana tartışma konusu, Marksizmin 19. yüzyılda en çok ihtiyaç duyduğu verilerin önemli bölümünü sunan dönemin Antropolojik faaliyetleri ve yaklaşımları hakkında, “post” kuramcılar tarafından iddia olunan eleştirilerin Marksizme çevrilen uçları üzerinedir. İlerleyen bilimsel bilgilerimiz itibariyle bu eleştirilerin bir bölümünün haklılığı da ele alınırken, makalede asıl olarak, dönemin Marksist kuramcılarının Antropolojik verilerden hangi Saiklerle faydalandıkları irdelenmektedir. Bu itibarla ve Marksist kuramın somut toplumsal olaylarda ve olgularda halen insanlığa daha “insancıl” ya da “inşa edilebilir kültürel ütopyalar” sunduğu ön kabulüyle, aynı politik duruşla donanmış bir Antropolojik sosyal bilimin mümkünlüğü de kısaca değerlendirilmektedir.

Evrimci Antropoloji

19. yüzyıl sonlarında belirginleşen modern sosyal bilimlerin (tarih, iktisat, sosyoloji, siyaset bilimi) arasında antropolojinin kazandığı özgünlük, kuşkusuz ki coğrafi keşiflerden itibaren Batı uygarlığının dünyanın geri kalanıyla yeniden kurduğu ekonomik ve siyasal-yönetimsel ilişkilerden istim alır. Bu itibarla Antropoloji, modern Batı dünyasının kendisi dışında kalan halklar üzerinde kurduğu sistemli bilgi edinme faaliyetlerinin bir ürünüdür. İster sömürge yönetimleri politikalarında yerel elitlerin devşirilmesi yahut uygun kültürel politikalarla yeni yönetim sistemlerinin siyasal-idari düzenlemeleri için olsun; ister Batı uygarlığının “modernleştirici” faaliyetleri neticesinde yok olma eşğine

tarihsel bağlamı) bir yaklaşım olarak özetleyebiliriz. Konu hakkında giriş mahiyetinde bir kaynak için bkz. Özbudun ve Uysal, 2013.

³¹ Tarihsel çerçevede, Antropolojik kuramlar ve kuramcılar hakkında hazırlanmış önemli bir eser için bkz. Özbudun vd. 2014.

³² Antropolojinin sömürgecilik bağlamında değerlendirilen rollerine dair kuvvetli bir eleştiri için bkz. Asad, 1985.

ulaşan yerli halkların kültürel ve fiziksel envanterini çıkarma maksadıyla olsun; isterse de yeni ulus-devlet paradigmasının ihtiyaç duyduğu (etnik bağlamı) toplumsal türdeşliğin tarihsel ve kültürel kanıtlarını temin etmek gayesiyle olsun; Antropolojinin modern bir bilimsel alan olarak şekillenmesi bu saiklere dayanır.³³

Antropolojinin (1960'lı yıllara değin) çoğunlukla Okyanusya'da, Afrika'da, Amerika kıtasında ve Asya'nın kuzeyindeki kutup bölgelerinde yaşayagelen ve "ilkellik"le damgalanmış avcı-toplayıcı, bahçe-tarımçıya da hayvancı-göçer yerli topluluklara yönelik ilgisi, sadece sömürgeci niyetlerle açıklanamaz. Bu tutum, aynı zamanda, kökleri 18. yüzyıla uzanan modern bilimsel düşünüşün, insan ve toplum bilimlerine dair yansımalarının da sonucudur. Başka deyişle, Avrupa uygarlığının büyük toplumsal çalkantılar ve devrimci mücadeleler sonucunda ortaya çıkardığı modern toplum kurucusunda bilimsel düşüncenin başat olması ve doğa bilimlerindeki keşiflerin insan bilimlerini de etkilemesi hadisesidir. Aydınlanma Çağı'yla birlikte, tıpkı doğadaki nesnelere ve olaylar gibi, insan ve insan toplumsallığının biyolojik/fiziksel ve kültürel varlığı da sistemli bilgilere varmaya çalışan yeni sosyal bilimlerin (bir biçimde ampirik olarak doğrulanabilen) konusu haline getirilmiştir.

19. yüzyıl Batı bilimlerinde, doğadaki canlıların biyolojik çeşitliliğini ve türlerin basitten karmaşığa doğru fiziksel evrimini esas alarak açıklayan evrimci kuramların popülerleşmesiyle birlikte, insan toplumlarında gözlemlenen fiziksel ve kültürel farklılıklar da evrimci görüşler temelinde yeniden tanımlanmaya ve açıklanmaya

³³ Bu tarihsel kesitte, sosyal bilimlerin Batının hem kendisinin hem kendisinden olmayan halkların sosyo-kültürel görüngülerinin anlaşılmasında vücut bulan iş bölümüne bakıldığında, Antropolojinin geleneksel ilgisinin niçin "ilkel" addedilen topluluklara odaklandığı daha rahat anlaşılabilir. Kaba bir ifadeyle denebilir ki "sosyoloji", "iktisat" ve "siyaset bilim" 19. yüzyılda Avrupa kentlerinde patlak veren işçi ayaklanmalarıyla karakterize olan sosyal değişimin tanımlanması, kontrol altına alınması ve yön verilmesi maksadıyla beliren; Batı uygarlığının kendi toplumsal yapılarını ve süreçlerini araştıran nomotetik (yasa koyucu) bir bilimsel etkinlik olarak biçimlenmiştir. "Tarih" ise Avrupa odaklı bir kurgu çabasıdır. Öte yandan, ilkin "Volkskunde" (Alm.) ve ardından "Folklore" (İng.) olarak ortaya çıkan (Türkiye'deki güncel isimlendirmesi de bugünlerde genellikle Türk Halkbilimi olan) ve Antropolojiye belirli konuları ve yöntemi açısından daha yakın olan disiplin de Avrupalı ulusların "kendi kırlarına" yönelttiği bir ilginin sonucunda şekillenmiştir. Uluslaşma ideolojisinin ihtiyaç duyduğu "ulusal" değerler ve tarihsel geçmiş, ulusun kırlarında, onu (görece) bozulmamış haliyle temsil eden köylülüğün sosyo-kültürel dünyasında aranmıştır. Fakat Antropoloji, "yaşayan fosiller" (Leach, 1982) olarak görülen ve modernleşmeden görece azade kalabilmiş yerli halkların fiziksel/biyolojik ve kültürel varoluşuna bakarak, Avrupa uygarlığının "en ileri" noktasını temsil ettiği insanlığın fiziksel/biyolojik evriminin ve toplumsal tarihinin kayıp parçalarının inşası için seferber olmuştur. Elbette ki bu tarihsel durakta, insan toplumlarının kültürel ve fiziksel/biyolojik çeşitliliğini, ortak temelde sınıflayıp açıklamaya çalışan (evrimci) görüşlerin hemen hepsinde Batı etnosentrizmi (kültürel anlamda ben-merkezciliği) belirgindir. Temel gaye ise, bütüncül ve tarihsel bir perspektifle insanlık tarihini belirli yasalar temelinde açıklayabilmektir.

çalışılmıştır. Denebilir ki Avrupa'ya yüzlerce yıldır dünyanın dört bir yanındaki sömürgelerden gezginlerin, misyonerlerin, kâşiflerin, bilim insanlarının kişisel notlarından yığılan devasa bilgi birikimi üzerine, insanlık tarihini yeniden kurgulayan kuramlar ortaya çıkmıştır. Burada evrimci görüşler arasında beliren ana akımlardan ikisine göz atmak gerekecektir. Zira Marksizmin kurucu babaları Marx ve Engels, bu tartışmalardan hem faydalanmışlar hem kendilerinden sonra olgunlaşan toplumsal/kültürel evrim görüşlerine, bu tartışmalara hakkındaki eleştirileriyle belirleyici içeriğini kazandırmışlardır.

Evrimci fikirlerde, biyolojik/fiziksel antropolojiye daha yakın olanlar (yani dinsel açıklamaları dışlayanlar), doğadaki bir canlı türü olarak insanın ortaya çıkışını ve hem fiziksel hem kültürel olarak çeşitlilik gösterecek şekilde dünyaya yayılmasını üretim ilişkileri ve toplumsal örgütlenme biçimleri açısından açıklamışlardır. Onlara göre, biyolojik evrimle ortaya çıkan insanın yeryüzünde dağılmasıyla birlikte, toplumsal/kültürel çeşitlilik de meydana gelmiştir. Fiziksel ve kültürel çeşitlilik, bu anlamda, hem biyolojik evrimle hem çevre şartlarından ya da toplulukların özgün tarihlerinden kaynaklanan sebepler nedeniyle gözlemlenmektedir. Sonuçta, bazı toplumlar tarihte daha hızlı ilerlerken, bazıları kültürel evrimi daha yavaş yaşamaktadır. Fakat tüm toplumlar, belirli yasalar temelinde, benzer kültürel evrim süreçlerinden geçmektedirler. Yazılı tarihten ve güncel “ilkel” ya da “geleneksel” toplumlardan derlenen veriler, bu teorinin “farklı tarihsel anlardaki” maddi zeminini oluşturmaktadır. Yani tek hatlı bir evrimsel şema belirlemekte ve dünyadaki tüm kültürler bu şemanın belirli bir tarihsel-kültürel evrim durağına yerleşmektedir (Özbudun vd., 2014). Buna karşın dinsel bağlamda beliren karşıt entelektüel tepki, insan toplumlarındaki fiziksel ve kültürel çeşitliliği yayılma (difüzyon) kavramıyla açıklamaya gayret eder. Onlara göre ise insanlar “yaratılıştan” itibaren farklıdır. Teknolojide ve uygarlık aşamasında bazılarının “ileri” bazılarının “geri” olması, ilahi düzenin ve devamında gelişen tarihsel olayların bir sonucudur. Belirli coğrafi alanlar ve burada yaşayan insan toplulukları daha gelişkin sosyal örgütlenmeler ve teknik bilgi birikimi ya da icatlar ortaya çıkarmıştır. Zaman içerisinde de diğer kültür alanlarına doğru bir yayılma söz konusudur (Atay, 2000: 135-161). Örneğin F. Grabner (1877-1934) ve F. W. Schmidt (1868-1954) gibi dönemin önemli difüzyonistlerinden olan G.E. Smith'e (1871-1937) göre dinlerin kaynağı antik Mısır'dır. Tüm gelişkin din sistemleri buradan dünyaya yayılmış ve zamanla deforme olarak mevcut çeşitliliği ortaya çıkarmıştır (Eller, 2007: 14). Özcesi, bu görüşe göre, uygarlık yaratıcı yetkinlik bazı toplumların fiziksel ve kültürel hazinesinde içkin olarak vardır. Kuşkusuz bu yaklaşım, toplumlar arasındaki eşitsizlikleri dinsel dogmalara bağlayan ve meşrulaştırmaya çalışan bir görüştür.

19. yüzyılda insanlığın biyolojik ve kültürel çeşitliğinin açıklanması ve toplumsal tarihin bütünlüklü olarak ortaya konmasında hâkim görüş evrimciliktir. Marks ve Engels'in yapıtlarında (örneğin en meşhuru olan Ailenin Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni'nde [ADÖMK]) adı geçen ve geçmeyen yazarlar (Bachofen, Maine, Fustel de Coulange, Lubbock, McLennan, Tylor ve Morgan gibi sosyal bilimciler) evrimci yaklaşımın en tipik temsilcileridir. Her ne kadar yukarıda bahsedilen hâkim eğilimler içerisinde dağılmış olsalar da bu düşünürlerin fikirleri şöyle özetlenebilir: 1- İlkel

topluluklar, akrabalık ilişkileri temelinde örgütlenmişlerdir. Akrabalık sistemlerinin ortaya çıkışı öncesinde kuralsız cinsel ilişkiler döneminin var olup olmadığı ve buna bağlı olarak da zamanla ana-yanlı soy modelinin ortaya çıkıp çıkmadığı ise tartışmalıdır. Ayrıca yine ana-yanlı bir siyasal-yönetimsel sistemin de olup olmadığı konusunda lehte ve aleyhte görüşler vardır. 2- Mevcut akrabalık ilişkileri, devamlı, soy grupları şeklinde gelişme göstermiştir. 3- Soy grupları, dış-evlilikçi bir yöntemle, diğer soy gruplarıyla olan çeşitli sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkileri düzenlemiştir. 4- Yaşayan ilkel kabileler (Avrupa'nın yeni coğrafi keşiflerden itibaren temas etmekte olduğu yerli halklar), söz konusu arkaik geçmişin güncel kalıntıları ve aynı zamanda bu kuramsal yaklaşımın da kanıtlarıdır. Bu topluluklarda gözlemlenen "akrabalık" ilişkileri ve çeşitli dinsel-sosyal törenler, Avrupa uygarlığının ve diğer çağdaş ya da "geleneksel" uygarlıkların uzun zaman önce terk ettiği tarihsel bir geçmişin farklı biçimleridir. 5- Özel mülkiyetin gelişmesi beraberinde ilk devlet biçimlerini doğurmuştur ve toprağa dayalı sosyal-siyasal örgütlenmeler dönemi başlamıştır. Uygarlık ya da modernizme ulaşacak olan toplumsal evrimin en devrimci sıçraması da bu tarihsel dönemdir(Özbudun, 2000).

Aile-akrabalık sistemleri, din, devlet, ekonomi gibi karmaşık toplumsal ilişkilerin "kaynaklarıyla" ilgilenen evrimci Antropoloji için, tarihsel-toplumsal tedrici ilerlemenin kaynaklarının toplumsal örgütlenme biçimlerinden mi yoksa kullanılan üretim aletlerinin gelişme seyrinden mi belirlenmesi gerektiği başat problemidir. Bu açıdan Maine, Bachofen ve McLenan'ın toplumsal örgütlenmenin ilk biçimleri üzerine yoğunlaşırken soy temelli örgütlenme modellerini, buna karşın Lubbock ve Morgan'ın ise teknolojinin kullanılma biçimlerini esas aldığı söylenebilir (Özbudun, 2000: 215-216). Bu açıdan, dönemin diğer sosyal bilimcilerinden (ya da antropologlarından) ziyade bu isimlerin Marx'ın ve Engels'in çalışmalarında öne çıkmaları anlamlıdır. Fakat bu düşünürlerin görüşleri, ilerleyen zamanda (Marks ve Engels'in aynı dönemdeki eleştirel görüşlerine rağmen) Marksizmin tarih kuramıyla ilişkilendirilecektir.

Marx ve Engels'in Evrimci Antropolojik Düşüncelerle İlişkileri

Marx ve Engels için Antropoloji, insanlığın tarih öncesinin aydınlatılması anlamındaydı. Fakat kavrayışlarında belirgin farklar vardı. Bu nedenle Marksist antropolog Maurice Bloch'da (2001:10) Marx ve Engels'in kapitalizm öncesi toplum biçimlerine ve toplumsal tarihin tedrici ilerlemesine dair görüşlerinin iki önemli amaçtan beslendiğini vurgulamıştır. İlki, insanlığı kapitalist üretim biçimine ve üretim ilişkilerine ulaştıran tarihsel, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik süreçlerin araştırılmasıdır. Daha özlü bir ifadeyle, ezilen kitlelerin üzerindeki baskı ve zorbalığın tarihsel nedenlerinin ve gelişim yasalarının araştırılmasıdır. Bu amaç, ikinci hedefin gerçekleştirilmesi için zorunludur. Yani kapitalist iktisadi, sosyal ve siyasal yapının değiştirilebilir olduğu bilimsel önermesi... İşçiler, içerisinde buldukları koşulların tarihsel-toplumsal nedenlerini kavradıklarında, ona karşı olan savaşımalarında daha güçlü olabileceklerdir.

Marks ve Engels'in asıl ilgisi kapitalizm üzerinedir. Tarihselci ve diyalektik materyalist bilgi kuramıyla hareket ettiklerinden ötürü kapitalizmin (ve daha genel olarak sınıflı toplumların) ortaya çıkışı da bazı çalışmalarına konu olmuştur. Çoğunluğu Marks'a

ait olmak üzere, Engels'in de katkıda bulunduğu çeşitli çalışmalar, çoğunluğu kendilerinden sonra olmak üzere, çeşitli derlemelerde toplanmıştır. Üstelik bazılarının yayımlanması yarım yüzyıl öncesinde olacak kadar günümüze yakındır. Örneğin The Ethnological Notebooks of Karl Marx (Karl Marks'ın Etnolojik Defterleri) ancak 1972'de yayımlanmıştır. Bundan ayrı olarak, Grundrisse (1858), Marks'ın Kapital çalışmaları öncesindeki değerlendirmelerini içerir. Bu kitaptan ayrı basım olarak yayımlanan Pre-Capitalist Economic Formations(Kapitalizm Öncesi İktisat Biçimleri) ve Formen ile Ailenin Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni gibi kitaplar ise çeşitli tarihlerde yazılmış makalelerin derlenmesidir (Özbudun, vd. 2014).

Charles Darwin'in 1857'de yayımladığı Türlerin Kökeni (The Origin of Species) tezinin ardından, toplumsal tarihi de biyolojik evrim bağlamında değerlendiren çalışmalarda ciddi artış yaşanmıştır. İnsanlığın kökeni, insan çeşitliliğinin fiziksel ve kültürel boyutlarının nedenleri, mevcut insan toplumları arasındaki eşitsiz (sosyal-ekonomik) ilişkilerin nedenleri vb. konular popülerleşmiştir. Hararetli tartışmalar yaşanmaktadır. Bloch (2001: 14-15), Marks ve Engels'in çalışmalarını böylece entelektüel atmosferde değerlendirilmesi gerektiğine haklılıkla dikkat çeker.³⁴

Açıktır ki evrim kuramı,hâkim “yaratılış” düşüncesine karşı, insan varlığının maddi koşullar bağlamında ortaya çıkararak “tarihsel ve kültürel bir şimdi” yarattığı fikrine kuvvetli bir temel olmuştur. Elbette bu da geleceğe ilişkin insanlık ütopyalarının nasıl gerçekleşebilir kılınacağına dair eylemlerin teorik argümanlarını güçlendirmektedir. Bu sebepten Marks'ın ilk değerlendirmelerinde,(dönemin hâkim yazınında olduğu gibi) insanın toplumsal tarihinin tıpkı doğadaki canlılarda işlediği üzere, doğal seçilime tabi olduğu düşüncesi hâkimdir. Fakat çok temel ve ayırt edici bir fark da vardır. Marks'a göre insanlar, maddi hayatın zihinlerinde şekillendirdiği düşüncelere göre hareket ettiklerinden, bir canlı türü olarak insan için işleyen seçim yasaları, diğer canlılardan farklıdır. Kant ve Hegel'in ardından gelen Marks'ın, insan düşüncesinin maddi toplumsal yaşamda oynadığı role dair kendisini onlardan ayıran daha özellikli bir vurgu yaptığı görülür. İnsan düşüncesinin tarih, toplum ve politika içerisinde anlaşılabilmesine dair tartışmalarını sürdürürken, dönem Antropolojisini bu fikirlerini destekleyici boyutuyla, yani insanın toplumsal çeşitliliğinden örnekler veren bir alan olarak ele alır. Örneğin evrimci antropolojik görüşler içerisinde değerlendirebileceğimiz bazı yapıtların, Marx ve Engels'in çalışmalarında bu bağlamıyla ele alındığı görülebilir.

Bunlardan ilki İngiliz hukukçu Sir Henry Maine'dir. Kadim Hukuk (Ancient Law - 1861) isimli yapıtında, Hint hukukunun yaşadığı dönüşümleri, Kıta Avrupası'nda hâkim sosyolojik düşünce olan “statüden sözleşmeye” doğru bir ilerleme kaydettiği fikrine yaslayarak tartışmıştır. Yani eski toplumlarda sosyal ilişkiler cinsiyet, yaş ve aile ilişkileri olarak kabul edilen statülerden, Batı toplumlarındaki gibi, sözleşmelere yani yasalara

³⁴ Ayrıca, Marks'ın Kapital'i Darwin'e ithaf etmeyi önerdiğini ve fakat teorisinin dini ve politik çevrelerde yarattığı yankılardan dehşete düşen Darwin'in bunu reddettiği gibi ilginç bir bilgi de paylaşır. Bkz. Bloch, 2001.

doğru evrimleşmekteydi.³⁵Bloch (2001: 17), Marks'ın, toplumsal ilişkilerin dönüşümü bağlamında bu önermeleri kabul ettiğini ancak Maine'nin, sözleşme modeli fikrini, kapitalist hukukun haklılığı/geçerliliği noktasında öne çıkardığı; ailenin evrimi konusunda da monogamiyi (tekeşliliği) tarihsel değişimlerin dışında tuttuğu için kendisine karşı mesafe koyduğunu belirtmektedir.

İsviçreli akademisyen J.J. Bachofen ise Maine'le aynı yıl içerisinde Analık Hakkı (DasMutterrecht) isimli yapıtını yayımlar. Burada Bachofen, tarihsel-toplumsal evrimde, babayanlı (patrilineal) soya dayalı toplumsal örgütlenmeden önce anayanlılığın (matrilineal) hâkim olduğunu öne sürer. Çoğunlukla Yeni Dünya hakkında Avrupa'da biriken etnografik içerikli gezi notlarına, etnografik derlemelere ve monografilere yaslanan Bachofen'in tezleri, arkaik toplum düzeni hakkında sürdürülen spekülative tartışmaları hayli etkilemiştir (Gaillard, 1997). Marks ve Engels, akrabalık sistemlerini, üretim biçimleri temelinde beliren toplumsal ilişkilerin analizinde önemli bir katalizör olarak gördüklerinden, (özellikle Engels) Bachofen'in öne sürdüğü tartışmayı destekler (Engels, 2012). Benzer biçimde İskoç araştırmacı J.F. McLennan da akrabalık sistemleri üzerine eğilmiştir. O da toplumsal örgütlenme ideolojisindeki değişimleri izlemenin, toplumsal evrimin basamaklarını açığa çıkaracak bir yöntem olduğu görüşündedir.

Burada kısaca belirtmekte fayda var. 19. yüzyıl sonlarına doğru Antropolojinin iki ana alt dalı belirginleşmeye başlayacaktır. İnsanın toplumsal/kültürel varlığına ilgi yönelten Etnoloji ve Sosyal Antropoloji ile insanın fiziksel yapısına ve evrimine ilgi yönelten Fizik/Biyolojik Antropoloji. Antropolojinin sosyal/kültürel boyutunda hakim olan evrimci paradigma için toplumsal sistemlerin bütüncül olarak açıklanabilmesi ve kültürel evrimin genelliği olan yasalarla açıklanabilmesi, toplumsal yapıların irdelenmesiyle mümkün olabilecektir. Buradaki toplumsal yapıların başlıcaları da aile ve akrabalık sistemleri, din, siyaset (yönetim biçimleri) ve ekonomidir. Dikkat edilirse, Marksist olmayan geleneklerde de esas olarak birbirleriyle yakından ilişkili bu toplumsal yapılar ve işlevleri bağlamında toplumsal ilişkiler ve görüngüler irdelenmekte, genelliği olan açıklamalara gidilerek insan toplumlarına dair sınıflandırmalar geliştirilmektedir.

Fakat Lewis Henry Morgan'ın bulguları ve önermeleri, Marks ve Engels için, o güne değin öne sürdükleri görüşlerin bir tür kanıtlanması anlamı taşımıştır. Bu sebeple oldukça önemlidir. Aslında bir hukukçu olan Morgan, Amerika'da hızla yok olan yerli topluluklara olan ilgisi nedeniyle Antropolojik (Etnografik) çalışmalara doğru yönelmiş bir entelektüeldir. Yerli kabile topluluklarındaki aile ve akrabalık sistemleri üzerine çalıştıkça, zamanla bu ilişki biçimlerinin topluluğun sürdürdüğü üretim biçimleri ve kullanılan avadanlıkların (maddi kültürel öğelerin) teknolojik düzeyi arasında bir ilişkinin ürünü olduğunu öne sürecektir. Devamla, bu koşulu esas alarak, aşamalı bir toplumsal tarih tezi öne sürmüştür. Morgan, 1870'de İnsan Ailesinin Kandaşlık ve Akrabalık Sistemleri (Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family) kitabını ve 1877'de de meşhur Kadim Toplum (Ancient Society) isimli kitabını yayımlar.³⁶ Bu

³⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Gaillard, 1997.

³⁶ İki cilt halinde Türkçe'ye de çevrilmiş eser için bkz. Morgan, 1998.

kitaplardan Kadim Toplum, özellikle ayırt edilmelidir. Zira hem Batı uygarlığının hakim etnosantrizmine karşı açıkça yerli toplulukların kültürel varlıklarına karşı belirgin bir empati geliştirmekte hem de tarihsel aşamalar arasındaki geçişlerin nedenleri üzerine tartışmalar yürütmektedir. Kuşkusuz burada Marks ve Engels için dikkat çekici olan (Morgan tarafından çok net ifade edilmese de) aşamalar arasındaki geçişlerde her evrenin kendisinden sonraki evreyi hazırlayan bir çelişki üretmesi fikrini ileri sürmesidir. Ki bu da Marksist tarih kuramının temel argümanlarından birisidir.

Marx, üretimin sürekliliğinin sağlanabilmesi için yaratılan piyasa ekonomisinin, kaçınılmaz olarak üretim krizlerine neden olacağını ve böylelikle de devrimlere yol açılabileceğini ileri sürer. Bu sav, sınıflı toplumlar döneminde kapitalizmi de bir toplumsal-tarihsel durak olarak gören Marx ve Engels için, insanlık tarihinin önceki aşamalarının nasıl ortaya çıkıp yok olduklarını da açıklamaktadır. Dolayısıyla evrimci antropologlardan çok daha önce ileri sürdükleri teorilerinin en yakın biçimiyle Morgan'ın ampirik verilere dayandırdığı akademik çalışmasıyla perçinlenmesi, onlar için coşkunluk kaynağı olmuştur. Ayrıca Marks ve Engels, kendileri dışında toplumsal tarihin gelişimini ve evrimini benzer fikirlerle açıklayan bir antropoloğu keşfetmenin de mutluluğunu paylaşmışlardır. Bu sebeplerden Marx ve Engels, Morgan'ın "Yabanılık Aşaması" olarak adlandırdığı tarih öncesi dönemlere ilişkin kurgularını büyük ölçüde sahiplenmişlerdir. Morgan, insanlık tarihini (özellikle uygarlık [devlet] öncesini) belirli neden sonuç ilişkileri bağlamında yazmak gibi ciddi bir iddianın içerisindeydi. Böylelikle de tarihi, politik bir bilim alanı olarak gören Marx ve Engels için, kapitalizmin oluşum sürecini açıklayan en önemli (tarih öncesi) kısımları tamamliyordu.³⁷

Marksist Toplumsal Tarih Tezi Hakkında Eleştiriler

Marx ve Engels'in, insan toplumlarının kültürel evrimi ya da toplumsal kurumların/yapıların oluşumu üzerine öne sürdükleri görüşleri³⁸, bilhassa 20. yüzyılın

³⁷ Burada kısaca Morgan ve dönemin diğer antropologların etnografilerinin Marx ve Engels için taşıdığı bir başka önemden de bahsedilmelidir. Marx ve Engels, kapitalizmin mutlakaştırılmasına ve Sosyal Darwinizm gibi gerici akımların siyasal, ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri kültürel farklılıklara dayanarak meşrulaştırmalarına karşı etkili argümanlarını bu etnografilerden çıkarmaktaydılar. İnsan çeşitliliğinin çevresel ve içsel dinamiklerce nasıl açıklanabileceğini bu örneklerle tartışmaktaydılar. Ayrıca farklı siyasal-yönetimsel ve yaşam biçimlerine sahip toplum örneklerini çoğaltmak, sınıflı toplumların ve sömürüyü meşrulaştıran görüşlerin, düşüncelerin nihayetinde hâkim sınıfların ideolojilerinin ürünü olduğunu göstermesi açısından da değerliydi.

³⁸ Marks'ın ömrünün son yıllarında özellikle insan toplumlarının erken tarihi üzerine çalışmakta olduğu bilinir. Kapitalizm öncesi toplum biçimleri, bu minvalde sınıfların ve ideolojilerin oluşumu vb. konularda çok yönlü araştırmalar içerisindeydi. Türkçeye ilk kez çevrilen ve Etnolojik Not Defterleri (2013) adını taşıyan bu değerlendirmeleri, 1880-1882 yılları arasında yazdığı ifade edilmektedir. Ne ki 1883'te büyük üstadın vefatının ardından, değerlendirmeleri (1884'te yayımladığı ADÖMK kitabıyla) daha derli toplu biçimde insanlığa sunacak olan Engels'tir. Şu da belirtilmelidir ki Marx ve Engels'in ardından bu notlar içerisindeki kimi pasajlar farklı

başlarından itibaren evrimci antropolojik görüşlere yöneltilen ve belirli noktalarda haklılık payı taşıyan eleştirilere maruz kalacaktır. 19. yüzyıl bilgi dünyasının sınırlarıyla malul evrimci antropolojinin hak ettiği eleştirileri aşmak suretiyle, Marksizme yönelik taarruzların 20. yüzyıldan günümüze uzanan anti-komünist propagandadan beslendiğini de açıktır. Ancak öncelikle evrimci görüşlere yöneltilen bu haklı eleştiriler ile Marx ve Engels'in fikirlerinin söz konusu eleştirileri ne ölçüde hak edip etmediklerini irdelemek gereklidir.

Engels'in yazdığı ADÖMK'in³⁹ Marks'ın toplumsal tarih kuramından (ilkel dönemdeki avcı-toplayıcı sürü yaşamının "sınıfsız" bir dönem olduğu savıyla) önemli bir farkla ayrıldığı ifade edilir (Bloch, 2001: 30). Bu görüşten kalkınan eleştirilere göre: Marx, toplumsal tarih kuramında (Manifesto'nun meşhur cümlesine atfen söyleyecek olursak) "toplumlar tarihinin sınıf savaşmaları tarihi" olduğunu ifade etmiştir. Ne ki Engels, özellikle Morgan'dan etkilenerek, "ilkel komünal dönem" ile ana yanlılık ve anayanlısoy dönemi gibi konularda (aile ve akrabalık sistemlerini incelediği bölümlerde Bachofen ve McLennan'a da göndermeler yaparak), ilkel sürü dönemini yeniden biçimlendirmiştir. Hatta Komünist Manifesto'ya bu önermenin bir sonucu olarak, tarihin "yazılı" toplumlar için geçerli olduğunu belirten dipnot da eklemiştir. Dolayısıyla Engels, "ilkel" toplumları, Marksist tarih kuramıyla incelenemeyecek bir alana sürüklemiştir. Diğer deyişle, Marks'ın toplumsal değişim kuramı üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında büyüyen çelişkiye dayanır ve bu da toplumsal sınıflar arasındaki gerilimi tırmandırarak radikal dönüşümlere yol açar. Fakat "ilkel" toplumlar sınıfsızsa, bu süreçler gerçekleşmeyecektir. Yani toplumsal tarih kuramı bu topluluklar açısından geçerli değildir. Böylece Marks'ın hâkim sınıfların ideolojisi olarak tanımladığı sömürüyü meşrulaştıran kavramlar, düşünceler, davranışlar da sömürünün olmadığı toplumlarda değerlendirmeye alınamaz. Özcesi Engels, 19. yüzyıl evrimci antropolojinin spekülative akıl yürütmelerle doldurduğu tarihsel dönemi doğrudan sahiplenmiş ve Marksistleri "ilkel" topluluklar hakkındaki tartışmalarda araçsız kılmıştır. Yani Engels'in "ilkel" kabul edilen (ama 19. yüzyılda yaşayan) topluluklara ait kültürel görüngülerden hareketle, tüm insanlık tarihinin erken dönemlerine dair Marksist tarih kuramını indirgemeci şekilde inşa ettiği iddia edilmektedir.

Fakat Marx ve Engels, insanlığın "tarih öncesi"nde toplumsal ve bireysel varlığını idame ettirebilmesini, topluluğun tüm üyelerin avcı-toplayıcı faaliyetlere katılması ve elde edilen besinlerin yine toplulukça paylaşılabilmesi ön koşuluna bağlarlar. Dolayısıyla cinsiyete yahut sosyal farklılaşmaya dayalı iş bölümünün olamayacağı

derlemelerde çevrilmiş ve yayımlanmış olsa da tümünün bir kitap olarak düzenlenmesi ve basılması ancak 1974'te Amerikalı Marksist etnolog Lawrence Krader'le mümkün olacaktır. Bkz. Marks, 2013. Türkçeye henüz çevrilen eser hakkında özet bir değerlendirme için ayrıca bkz. Özbudun, 2014.

³⁹ ADÖMK hakkında antropolojik perspektiften önemli bir değerlendirme için bkz. Özbudun, "Friedrich Engels ve Ailenin, Özel Mülkiyetin, Devletin Kökeni Üzerine", www.sibelozbudun.blogspot.com (Erişim Tarihi: 06.10.2015)

düşüncesiyle, mevcut kültürel görünümü “komünizmin ilkel biçimi” analogisiyle tanımlamayı tercih etmişlerdir. Bu tarihsel ve toplumsal başlangıçtan hareketle modern toplumların temel kurumları hakkındaki liberal ve din eksenli düşüncelerle mücadele içerisindedirler. Aile-akrabalık sistemleri, dinsel-büyüsel pratikler, ekonomi ve siyasa ilişkileri gibi temel toplumsal konularında kapitalizmi ve sömürü ilişkilerini meşrulaştıran görüşler karşısında tarihsel ve diyalektik materyalist toplum ve tarih kuramlarını olgunlaştırdılar. Bundandır ki “tek eşli kutsal aile”nin tarihin en başından beri vücut bulduğu tezlerine karşı –ki bunlar aslında toplumsal yapıdaki mevcut eşitsiz ilişkileri kutsayan hâkim ideolojinin argümanlarıdır, Bachofen’in öne sürdüğü kuralsız cinsel ilişki ya da grup evliliği ve anayanlılık teorilerine de sıcak bakmışlardır.⁴⁰

Kaldı ki Etnoloji Defterleri’nin hızlı bir okuması bile Marks’ın çağdaş Avrosantrik insanlık ve kültür tarihi okumalarına karşı düşünsel eğilimini işaret edecektir. Kaba maddeci bilgi teorisinden beslenen klasik tek-hatlı evrimsel şema karşısında Marks’ın, dikkatini Asya toplumlarına yönelterek, pre-kapitalist toplumsal örgütlenme modellerinin çeşitliliğine ilgi yönelttiği ve diyalektik-tarihsel maddeciliğe dayalı bir yöntemle söz konusu çeşitliliği ve ilişkileri açıklama çabasında olduğu anlaşılmaktadır (Marks, 2013).

Ayrıca günümüzde, çağdaş avcı-toplayıcı topluluklar hakkındaki çalışmalar da Marx ve Engels’in görüşlerindeki ihtiyat paylarını doğrulayacak veriler sunmaktadır. Güney Afrika’nın meşhur avcı-toplayıcıları olan! Kung⁴¹ toplulukları üzerine yapılan popüler çalışmalardan birisine çok kısaca göz atılabilir:

“Ortalama yetişkinler haftada 12 ilâ 19 saat çalışırlar. Yiyecek aramaya ayrılan bu süreye aşırı diyebilmek çok güçtür! Kızlar yetişkin yaşamına 15 yaş civarında başlayabilirken, erkekler genellikle yetişkinlerin dünyasına en azından 20 yaşına kadar adım atmazlar. İnsanlar 60 yaşına geldiklerinde genellikle ‘emekli’ olmakta ve topluluk tarafından bakılmakta, saygı görmekte ve kalan günlerinde beslenme ihtiyaçları karşılanmaktadır: Yaşlılara deneyimleri ve bilgeliklerinden ötürü büyük değer verilir. Bu nedenle Kung toplumunda çocuklar ve yaşlılar stres ve yükümlülüklerden muafırlar” (Leakey ve Lewin, 1998: 83).

⁴⁰ Bu fikri ADÖMK’de işleyen Engels yine de uyarılarda bulunur. Anayanlılık 19. yüzyılda Yeni Dünya’da arta kalan görece izole kimi yerli topluluklarda kalıntılar şeklinde gözlemlenebilir olsa dahi buna kaynaklık eden erken tarih içerisinde “analık hukuku” gibi siyasal-yönetimsel işlevleri olan bir toplumsal düzeni doğrudan çağrıştıramayacağımı da ekler. Zira bu toplumsal düzeyde, Engels’e göre, bir “hukuk sistemi”nden bahsedilemez (Engels, 2012).

⁴¹ !Kung olarak isimlendirilen çağdaş avcı toplayıcı topluluklar Güney Afrika’nın en eski topluluklarından olan Buşman toplumunun bir parçası olarak kabul edilirler. Namibia, Botswana ve Angola’daki Kalahari Çölü’nde 10-30 kişilik küçük gruplar halinde yaşarlar.

Engels'in döneminde sistematikleştirmeye çalıştığı fikirler için, güncel verilerden hareketle yeni argümanlar geliştiren yazarlar da vardır. Sewel'e⁴² göre çağdaş avcı-toplayıcılarda (!Kung örneğinde) cinsler arasında iş bölümü olmasına karşın, bu ilişkiler "egemenlik" ya da "sömürü" kavramlarıyla karşıladığımız eşitsiz düşünce ve davranışları kesinlikle içermez. Nitekim avcılık-toplayıcılık da bir zanaat kadar bilgi birikimi ve beceri gerektiren geçim etkinliğidir. Topluluk hayatının sürekliliğinin sağlanmasında yaşamsal role sahiptir. Örneğin topluluğun gerektiği kadar besin tüketebilmesi için bulunulması gereken coğrafi bölge ya da gerekli besinlerin elde edilebileceği güzergâha dair bilgiler, etkili bir zihinsel harita sistemi talep etmektedir. Mevsim döngüsü bilgileri, bitki çeşitleri bilgileri, ne zaman, nerede, hangi bitkinin toplanacağına dair bilgiler, avcılık için kesinkes gerekli olan hayvan davranışı bilgileri ancak uzmanlaşabilmiş kolektif zihinsel etkinlikle mümkündür. Aynı zamanda Kung toplulukları hareketli yaşam ve sınırlı kaynaklar içinde fiziki ve sosyal uyarlanmalar gerçekleştirmektedir. Örneğin bebekler en az iki buçuk yıl boyunca anne tarafından taşınırlar ve beslenirler. !Kung kadınları toplulukla birlikte yılda ortalama 3 bin mil yürür ve ortalama dört yılda bir doğum gerçekleştirir. Bunun haricinde doğan çocukların öldürülmesi ya da düşürülmesi, topluluğun sürekliliğinin sağlanması ve doğal çevresiyle olan dengesinin bozulmaması için yaygındır. Yaşlılar büyük saygı görür ve bakımı toplulukça yapılır vd. Bu gibi etnografik veriler, Engels'in (2012) modern avcı-toplayıcılardan farklı olan paleolitik avcı-toplayıcılara dair olan düşüncelerini destekler niteliktedir. Örneğin Engels'e göre avcı-toplayıcılarda yoksul ya da muhtaç insanlar yoktur. Yaşlılık, hastalık ve savaşta yaralanmalardan kaynaklı geçim etkinliklerine katılmayanların bakımını toplum üstlenmektedir. Bu da onların toplumsal geçim faaliyetlerinin dışında olduğu anlamını taşımaz. Dolayısıyla herkes özgür ve eşittir.

Fakat ADÖMK'e bir buçuk asır sonra baktığımızda, öne sürülen birçok görüşün daha farklı boyutlarıyla ele alınması gerektiğini görüyoruz. Örneğin, maddi kültürel öğelerin gelişmesine ve çeşitlenmesine kesinkes koşut siyasal-yönetimsel, dinsel yahut aile-akrabalık modellerini içeren yeni kültürel ilişkilene biçimlerine dönüşümünün, kültürel dönüşüm için yeterli açıklamayı vermediği açıktır. Anaerkinin ve anayanlılığın, tüm kültürler için, babaerki ve babayanlılığı önceleyen bir tarihsel-toplumsal durak olduğu savı da büyük oranda geçersizdir. İnsan toplumları, çevresel ve toplumsal pek çok faktöre dayalı olarak oldukça değişken olabilen aile-akrabalık, dinsel-büyüsel inanışlar, ritüeller ve toplumsal örgütlenme ilişkileri geliştirebilmektedirler. Fakat yine de spekülasyonlara dayalı olarak kalacak bir geçmiş kuşkusuz her zaman olacaktır. Yazılı tarihin binlerce yıl öncesinde gerçekleşen yerleşik yaşam ve besin üreticiliği evresi ile evvelindeki milyonlarca yıla yaslanan göçebe avcı-toplayıcı sürü döneminde olgunlaşan soyut düşünce ve insan davranışları hakkındaki bilgilerimiz günden güne aydınlanmaktadır. Bu da insanın yeryüzündeki serüvenine dair tarihsel ve güncel kavrayışımızı yeniden ve yeniden biçimlendirmektedir.

⁴²Sewel, Rob. "Marksizm ve Antropoloji: Engels'i Savunurken", www.marxist.com (Erişim Tarihi: 06.10.2015)

Marksizm, her daim idealist ve liberal düşüncelerin saldırısına maruz kaldı. Bu saldırılarda kullanılagelen argümanların çoğu, Marx ve Engels'in de benzer görüşleri paylaştıkları kimi evrimci antropologların aile-akrabalık ve din gibi toplumsal ilişki biçimlerinin ortaya çıkışlarına dair öne sürdüğü spekülasyonlar hakkındaydı. Elbette bu eleştiriler, 20. yüzyıldaki kimi sosyalizm deneyimleri içerisinde açığa çıkan ve tek hatlı evrimsel şemaya bağlı kalan toplumsal tarih yorumlarının eleştirisinden de besleniyordu. Devamla, "post" kuramlar içerisinde de revizyona uğrayan ama hemen hemen aynı argümanlara dayanan eleştiriler gelmeye devam etti. Antropolog Özbudun (2000: 214), bu bağlamda önemli bir saptamada bulunmaktadır. Marksist düşüncelerin en azından geçen yüzyıl başlarında akademik anlamda (Anglo-Sakson dünyada) antropoloji camiasından uzaklaştırılması, bir yönüyle 19. yüzyıl evrimci görüşlerinin bilgi eksikliğiyle ve yanlış genellemeleriyle ilişkiliyken, bir yönüyle de Sovyet Devrimini takip eden sosyalizm deneyimlerinde resmi tarih tezlerine dönüşen bu savlarla alakalıdır. Örneğin, Türkiyeli devrimcilerin de başucu kitapları arasında yer alan ve Sovyet bilim insanlarından Zubritski, Mitropolski ve Kerov'a ait "İlkel, Köleci, Feodal Toplum" kitabı buna klasik bir örnektir. Mevcut etnografik malzemenin, monografilerden ve çoğunlukla Morgan'ın, Bachofen'in ve McLennan'ın Engels tarafından sistematikleştirilerek Marksist tarih kuramına uyarlanmış görüşleri, uzun süre boyunca bilim akademilerinde okutulmuştur. Ne ki gelinen aşamada fiziksel ve kültürel evrime dair kitabın içerdiği birçok bilgi ve değerlendirme geçerliliğini yitirmiştir.⁴³

Sovyet antropoloji ekolü ise teknik bilgi birikimi ve çevresel etmenlerin insan toplumlarının kültürel yapılarını belirlediği ve buna uyarlı olarak tek hatlı evrim şemasının ortaya çıktığı görüşünü resmi olarak savunmuştur. Bu tezlerde Marksist olmayan evrimci antropologların (Engels'in ADÖMK'deki değerlendirmeleri nedeniyle) önemli etkisi de vardır. Dolayısıyla Sovyet antropolojisi, doğa bilimlerinin yasa koyucu mantığının insan-toplum bilimlerine uyarlanmasıyla uzantısında beliren pozitivizmi daha belirgin hale getirmiştir. Ancak bu içeriğin olgunlaşmasını besleyen iki önemli güncel sosyo-politik sorun da söz konusudur. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) devrimin ilk yıllarında, dünyanın altıda birini kaplayan sosyalist cumhuriyetler topraklarında yaşayan irili ufaklı yüzlerce etnik grubu bir araya getirmek durumundadır. Ayrıca nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylülüğü devrime seferber etmek ve sosyalist kalkınmanın işçileri haline dönüştürmek de gerekmektedir. Sosyalist iktidar, antropolojiden (bu coğrafyadaki adıyla Etnografiden⁴⁴) ciddi olarak yararlanmıştır. Köylü toplulukların kültürel geleneklerinde yaşatılan komünal kalıntıların(yardımlaşmayı,

⁴³ Fakat burada da dikkat yöneltmemiz gereken kimi tarihsel ve politik koşullar söz konusudur. Bloch (2001: 121-154), Marksizmin, Sovyet devrimi sonrasında kurumsallaşma süreçlerini büyük ölçüde tamamladığı 1930'lu yıllara kadar toplumsal tarihte ve ilkel toplumların evriminde sadece ADÖMK'den faydalandığı söyler. Zira Marx ve Engels'in konu üzerine görüşlerini kaleme aldıkları çalışmalardan Alman İdeolojisi (1846), Manifesto (1848), Kapitalizm Öncesi Ekonomik Biçimleri, Formen (1857-58) ve ADÖMK'den (1884) (Manifesto hariç) sadece sonuncusu basılı eser olarak vardır.

⁴⁴ Antropolojik etkinliğin adlandırılması konusunda, Sovyet örneği için bkz. Gültekin, 2013b.

dayanışmayı, kolektif toplum bilincini yücelten kültürel öğelerin)halk kültürü içerisinde derlenmesi, hem farklı kültürlerin sosyalist ulusta birleştirilmesinde hem sosyalist kalkınmanın (o dönemlerdeki) büyük aktörü köylülüğün seferber edilmesinde paha biçilmez bir rol oynamıştır. Etnografya çalışmaları devlet desteğinde sürdürülmüştür (Bloch, 2001: 136-137).

Güncel Bağlam Üzerine Son Sözler

Marx ve Engels, antropolojik çalışmalardan üç konuda faydalanmak istediler. Mülkiyetin ortaya çıkışı ve mülkiyet ilişkilerinin evrimi; emek biçimlerinin ortaya çıkışı ve evrimi; bir siyasal-yönetimsel organizasyon olarak devletin ortaya çıkışı ve evrimi. Antropolojik verilerin azımsanmayacak katkılarıyla, kapitalizmin hem radikal eleştirisine hem onun yerine inşa edilebilecek eşitlikçi, insancıl bir düzenin kuramsal temellerine ulaşmışlardır. Açıktır ki emekçi sınıfların ve ezilen halkların mücadeleleri, 20. yüzyıl boyunca insanlığı derinden etkileyecek ulusal ve sosyal kurtuluş mücadelelerini ortaya çıkarmıştır. Son yarım yüzyılda bu mücadeleler önemli ölçüde geri çekilmiş olsa da gelinen aşama itibariyle, insanlığın kolektif zekâsı ve eylemi bu deneyimleri de aşabilecek dinamizme sahiptir. Özce denebilir ki sosyalizm, denenmiş sınanmış toplumsal, ekonomik, sosyo-kültürel bir model olarak insanlığın ortak aklındadır.

Diyalektik, tarihsel materyalist kuram ve yöntemi çağdaş Antropolojik bilimsel faaliyetin (hatta daha kapsayıcı bir ifadeyle sosyal bilimlerin) eksenine yerleştirme tutumu olarak özetlenebilecek Marksist Antropolojinin, diğer bilim alanlarına kıyasla daha belirgin eylemsel yönleri sahip olduğu pekâlâ düşünülebilir. Güncel Antropolojik çalışmaların konuları ve antropolojik bilgi üretiminin biçimi, içeriği itibariyle hâlihazırda kapitalizmin neo-liberal tezahürlerine itirazlarla, mücadelelerle örülüken; bunun 20. yüzyılın tecrübelerinden kalkınan ve insancıl, eşitlikçi ütopyaların hayata geçirilme pratiğinde denenebilir önermelere tutarlı biçimde dönüştürülmesi neden mümkün olmasın?

II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan küresel konjonktürel dönüşüm bağlamında (yahut daha popüler tabirle, post-kolonyal dönemde) diğer birçok sosyal bilim gibi klasik Antropolojik ilginin de hem içerik hem yöntem açısından önemli dönüşümler geçirdiği görülür. Emperyalist kapitalizmin on milyonlarca insanı katlettiği iki büyük paylaşım savaşı akabinde yeni güç ve tahakküm mücadeleleri sahnelenirken, artık dünyanın hiçbir bucağı “erişilmemiş”, “keşfedilmemiş”, “otantik” ya da “özgün” değildir. En azından dönemin Antropologları ne ekvator kuşağı ormanlarında ne Okyanusya adalarında ne de kendi kırlarında pür-i pak, el değmemiş kültürel özgünlükler olmadığını, en nihayetinde, biyolojik ve kültürel evrimin doğal ve sosyal/toplumsal evrenle temas içerisinde süregittiği gerçeğini daha fazla dikkate almışlardır. Neredeyse yüz yıldır modern Antropolojinin araştırma nesnesi durumundaki yerel kültürel sistemlerin, çevreleriyle kurdukları karmaşık ilişkilene biçimleri bağlamında çeşitli örüntüler ürettiği ve daha temelde ise ekonomik ve siyasal uyarlanma stratejilerinin 1950’ler sonrası dünyasında bu küçük ölçekli yahut “az gelişmiş” ülke halklarının/kültürlerinin ana yaşam galesini oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Her ne kadar Antropolojinin kadim günahları bu

dönemde (ve de günümüzde) çeşitli “kalkınma projelerinde”, “göçmen politikalarında” vb. konularda devletler yahut çok uluslu şirketler gibi çeşitli güç odakları güdümünde zuhur etse de kendisini madunların yanında konumlayan ideolojik bir duruş Antropologlar arasında giderek belirginleşmeye başlamıştır.

Burada bir tür paradoksal durum da söz konusu edilebilir. Bugün için de Antropolojinin ilgisini tetikleyen insanların/kültürlerin değişmediği düşünülebilir.⁴⁵ Fakat bu insanların yaşam ve düşün biçimlerinin 20. yüzyılda maruz kaldığı baş döndürücü zorlanmalar ve başatmak durumunda kaldıkları uyum stratejilerinin onları sürüklediği yeni tarihsel, toplumsal, kültürel duraklarda çağdaş Antropologların büyük çoğunluğu, yaşanan trajedide mağdurlardan yana daha tarafgir tutum almışlardır. IMF ve DB politikalarının tarumar ettiği kendine yeterli köy hayatı; çağdaş avcı-toplayıcı takımların turistik safari gezilerinde seyirlik objelere dönüşümü; kıtalararası göçe mecbur bırakılan “yerlilerin” kent yaşamına eklemleme biçimleri ve esnek üretimin ucuz, kayıt dışı, iş güvencesiz, yoksul iş gücüne dönüşümü gibi sosyo-ekonomik ve siyasal süreçler önemli çalışma konuları haline gelmiştir. Megapol kentler, yoksul mahalleler, kaçakçılar, kanun dışı gruplar, çeteler, uyuşturucu kullanan gruplar, öğrenciler, kadınlar, yaşlılar, sporcular, yöneticiler, cinsel gruplar, etno-dinsel azınlıklar, tarikatlar, yeni dinler, misyonerler, internet kullanıcıları, bilgisayar-internet oyunları, internetteki sanal dünya ve gruplar, sanal düzlemde beliren ilişkilene biçimleri, hapisaneler vd. bir yığın çalışma alanında antropologlar, yukarıda kısaca değindiğimiz “özgün” araştırma yöntemiyle, aslında çoğunlukla geleneksel ilgi alanlarına dâhil olan gruplarla birlikte hareket etmektedir. Onların yaşadığı büyük dönüşüm, çağdaş antropolojideki yeni kuramsal ve metodolojik eğilimleri de çeşitlendirmektedir. Antropoloji, bu grupların, toplulukların sesi olmaya bugün çok daha yakındır.

Antropolojiyi eski ya da yeni sömürgecilik ilişkilerinden önemli ölçüde uzaklaştıran ise yine ilgi çekici şekilde yine kendi asli ilgi alanlarıdır. Avrupalı olmayan, sanayileşmemiş, büyük ölçüde küçük-ölçekli toplulukların incelenmesi ve zamanla bu konuda devasa bir birikimin ortaya çıkması, insan toplumlarının varlıklarını sürdürebilmek için gösterdikleri uyum stratejilerinin çeşitliliğinin kavranmasına neden oldu. Bununla beraber 20. yüzyıl içerisinde, 19. yüzyılın deneyimlerinden farklı olarak, yükselen işçi mücadeleleri, sosyalizm deneyimleri, sömürgecilik karşıtı bağımsızlık mücadeleleri de sosyal bilimlere doğrudan etkiledi. 19. yüzyıl Avrupa merkezci, etnosantrik görüşler hızla terk edildi. Kültürler arası farklılıklar, birinin diğerlerine göre “az gelişmiş”, “ilkel” ya da “geri” olmasından değil, fiziksel, biyotik ve toplumsal çevreye uyarlama süreçlerinin farklılaşmasından ileri geldiği görüldü. Ne insanlar arasındaki fiziksel/biyolojik farklılıklar ne de kültürel örüntülerin çeşitliliği toplumlar arasındaki hiyerarşik ilişkilerin meşrulaştırılma araçları olabilirdi. Hiyerarşi ve sömürü, iktisadi ve siyasal düzlemde gerçekleşmekteydi. Bu ilişkilerin insanların fiziksel yahut kültürel çeşitliliğiyle bir ilgisi yoktu. Bu temelde farklılıkların kavranması, kişiyi ve toplumu, etnik-merkezci değerlendirmekten uzaklaştıracak ve böylelikle toplumlararası ilişkilerin daha sağlıklı kurulabilmesini sağlayacaktır.

⁴⁵ Fikir verici bir değerlendirme için bkz. Özbudun, 2015.

Küresel göç dalgaları, bölgesel savaşlar ve burjuva uluslaşma paradigmasının öngördüğü zoraki homojenleşme projelerinin (neo-liberal piyasa ekonomisinin desteklediği) etnik ve dinsel kimliklerce sarsılması... “ileri” yahut “gelişmekte olan” ayrımını kaldırmış görünmektedir. Batılı ya da Batılı olmayan toplumlarda benzer kültürel süreçler ortaya çıkmıştır. Örneğin Batının geleneksel olarak ekonomik ve siyasi ilhaklarına, müdahalelerine uğrayan bağımlı memleketlerde kültürel kimliklerin yeniden canlanması süreçleri çoğunlukla sınırların yeniden çizilmesini gerektiren çatışmalar yahut Batı'nın askeri müdahalelerini (işgallerini) gerektiren savaşlar biçiminde görülürken; Batı'da ise yeni ırkçı hareketler, göçmen karşıtlığı ve getto ayaklanmaları şeklinde belirlemektedir. Çok kültürlülük ve çok kültürcülük tartışmaları gibi entelektüel tartışmalarından geriye apaçık başarısız projeler yığını kalmıştır.

Şu halde günümüz gerçeğinin sosyal bilimleri ve konusu insanın her yönlü çeşitliliği olan antropolojiyi daha aktif bir bilgi üretim sürecine çağırdığı açıktır. Göçmenler konusunda mevcut yasaklamaları aşan cüretle, daha insancıl ve barışçıl politikaların tesisinde bizzat rol alan bir antropolojik araştırma davetidir bu. Teoriyi, pratik politikada değerlendiren ve yeniden üreten ve yeniden (ve yineden) eyleyen bir sosyal bilim (antropoloji) çağrısı olarak da pekâlâ düşünülebilir. Sosyal bilimleri sokağa davet eden, onu soyut kavramlarla kuşbakışı akademik münazaralardan, nefes alıp veren insanların dünyasına çeken bir perspektife çağrı olarak da görülebilir. Antropolojinin büyük resimlerden ziyade yerele yönelen ilgisi, kutsallardan ziyade sıradana olan merakı, gündelik hayatın kıyısında ve önemsiz olduğu düşünülen ilişkiyel süreçlere dair bitimsiz yönelimi, onu, hâlihazırda fazlasıyla pratiğin içerisinde tutmaktadır.

Marksizmin teoriyi eyleme dökme davetine bu nedenle doğasında evet demiş bir disiplinin, tarihsel perspektifiyle damıttığı insanlık tecrübelerinden hareketle daha insancıl ve yaşanılabilir bir dünya için bilim üretme misyonunu hakkıyla yerine getirmemesi için bir engel yoktur. Marksizm ve Antropoloji, bilimin dönüştürücü işlevinin ortaya çıkabilmesi için en uygun zemini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALTUNTEK, N. Serpil. (2015). *Yöntembilim Üzerine Antropolojik Okumalar*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Asad, Talal. (1985). *AnthropologyandtheColonialEncounter*. London: IthacaPress, New Jersey: HumanitiesPress.
- ATAY, A. Tayfun. (2000). “Kavramlar Kargaşası Bilim Dalları Çatışması - Dünyada ve Türkiye’de Sosyal içerikli Antropolojiyi Adlandırma Sorunu”, *Folklor Edebiyat*. Cilt: VI. Sayı: 22 (2000/2), ss. 135-161.
- BLOCH, Maurice. (2001). *Marksizm ve Antropoloji*. Çev. Mehmet Bozok. Ütopya Yayınları: Ankara.

- ELLER, Jack David. (2007). *Introduction Anthropology of Religion*. Now York: Routledge.
- ENGELS, Frederich. (2012). (Çev. Kenan Somer) Ankara: Kuban Matbaacılık.
- Gaillard, Gerald. 1997. *The Routledge Dictionary of Anthropologists*. Now York: Routledge.
- Gültekin, Ahmet Kerim. (2013a). “İnsanlar ve Olaylar, Antropolojik Bir Bakış: Antropolojik Bilimsel Çalışmaların Adlandırılması Tartışmaları - I”, *Bilim ve Ütopya - Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi*. Sayı: 232, s. 81-85.
- Gültekin, Ahmet Kerim. (2013b). “İnsanlar ve Olaylar, Antropolojik Bir Bakış: Antropolojik Bilimsel Çalışmaların Adlandırılması Tartışmaları – II”, *Bilim ve Ütopya – Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi*. Sayı: 233, s. 75-78.
- LEACH, Edmund. (1982). *Social Anthropology*. Glasgow: Fontana Paperbacks.
- SEWEL, Rob. “Marksizm ve Antropoloji: Engels’i Savunurken”, www.marxist.com (Erişim Tarihi: 06.10.2015)
- ŞENEL, Alaeddin. 2009. *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*. Ankara: İmge Yayınları.
- LEAKEY, Richard; Roger Lewin. (1998). *Göl İnsanları*. Çev. Füsun Baytok. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- MARX, Karl. (2013). *Etnoloji Defterleri*. Çev. Kıvanç Tanrıyar. İstanbul: Hil Yayınları.
- MORGAN, Lewis Henry. (1998). *Eski Toplum I - II*. Çev. Ünsal Oskay İstanbul: Payel Yayınları.
- ÖZBUDUN, Sibel.(2015). “Antropoloji Nasıl ve Niçin”, *Antropolog Dergisi*, Sayı:1, ss. 6-10.
- ÖZBUDUN, Sibel. “Friedrich Engels ve Ailenin, Özel Mülkiyetin, Devletin Kökeni Üzerine”, www.sibelozbudun.blogspot.com (Erişim Tarihi: 06.10.2015)
- ÖZBUDUN, Sibel. “Bir ‘Praksis Antropolojisi’ İçin”, www.sibelozbudun.blogspot.com (Erişim Tarihi: 06.10.2015)
- ÖZBUDUN, Sibel. “Marx’ın Düşünce Dünyasına Bir Seyahat: Etnoloji Defterleri”, *Radikal Kitap Eki*, 18 Nisan 2014, Yıl:3, No:683.
- ÖZBUDUN, Sibel; Balkı Şafak; N. Serpil Altuntek. (2014). *Antropoloji-Kuramlar ve Kuramcılar*. Ankara: Dipnot Yayınları.

- ÖZBUDUN, Sibel; Şafak Uysal. 2013. 50 Soruda Antropoloji. Bilim ve Gelecek Kitaplığı: İstanbul.
- ÖZBUDUN, Sibel. (2000/2). “Marksizm ve Antropoloji: Bir İlişkinin Geleceği Üzerine Düşünceler”, *Folklor Edebiyat*. Cilt: VI. Sayı: 22, ss. 135-161.
- WALLERSTEIN, Immanuel. (2003). *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*. İstanbul: Aram Yayıncılık.
- WALLERSTEIN, Immanuel. (1997). *Sosyal Bilimleri Düşünmemek- XIX. Yüzyıl Paradigmasınının Sınırları*. İstanbul: Avesta Yayınları.